

CU PRIVIRE LA TRIBURILE HISTRIENE ÎN EPOCA ROMANĂ

DE

D. M. PIPPIDI

O dedicație din vremea Severilor, de curînd descoperită la Histria în Zona sacră, vine să repună în discuție informațiile mai vechi cu privire la triburile acestei cetăți sub stăpînirea romană, și chiar în veacurile anterioare. De vină e împrejurarea că — problema fiind importantă și documentele susceptibile s-o lămurească, relativ rare — cei ce s-au ocupat de ea s-au văzut prin forța lucrurilor nevoiți să se mulțumească cu ipoteze.

În primul rînd, Istros fiind o citorie milesiană, iar coloniile metropolei asiatice împrumutîndu-și în mod obișnuit instituțiile patriei-mame, era normal să se presupună că și în ce privește numărul și denumirile împărțirilor corpului civic histrienii trebuie să se fi conformat modelului oferit de strămoși. „Was die Phylen und Phratrien in den Kolonien anlangt — seria, acum o jumătate de secol, Friedrich Bilabel în cunoscuta-i carte despre colonizarea ioniană — sind wir leider nicht sehr gut unterrichtet”. Adăugînd, aproape fără tranziție : „Für die Einteilung der Bürger in Phratrien haben wir bisher fast gar keine direkten Zeugnisse; wir können sie nur erschliessen aus dem Feste der Apaturien, dass ja ein Phratriefest war. Dennoch wäre diese in den meisten Kolonialstädten anzunehmen, und bei dem engen Zusammenhange zwischen Phratrien und Geschlechtenphylen mag ein gleiches auch für diese erschlossen werden”¹.

De cînd aceste rînduri au fost scrise, cunoștințele noastre despre triburile gentilice la Histria au sporit simțitor, fără să ne putem lăuda că dispunem în această privință de toate informațiile necesare. Astfel, ca să mă restring la un singur exemplu, continuăm a nu ști nici astăzi dacă — la fel cu alte πόλεις din Grecia metropolitană sau colonială, fără a excepta Miletul — după instaurarea în Atica a regimului democratic și punerea în aplicare a reformelor lui Clisthene, Histria a adoptat și ea împărțirea zecimală a teritoriului, care în lumea greacă a secolului al V-lea trădează fie o imitație a instituțiilor Atenei, fie intervenția directă a acesteia în treburile lăuntrice ale cetăților căzute sub dependența ei politică.

În cazul cetăților din Marea Neagră întrebarea e cu atît mai îndreptățită cu cît, după toate probabilitățile, expediția pontică a lui Pericle n-a avut alt rost. Măcar că, potrivit spuselor lui Plutarh, în această împrejurare „Olympianul” s-ar fi mulțumit „să satisfacă nevoile cetăților din Pont”², e neîndoios că în urma demonstrației de forță ateniene mai multe orașe de pe țărmurile de vest și de nord ale „Mării ospitaliere” au aderat la Liga delio-attică și că, în cazul Histriei, al cărei nume s-a putut pierde într-una din lacunele de care e plină Lista tributurilor din

¹ Friedrich Bilabel, *Die ionische Kolonisation*, Leipzig, 1920, p. 120.

² *Viața lui Pericles*, 20 : τὰς μὲν Ἑλληνικοῖς πόλεσιν ὧν ἐδέοντο διεπράξατο . . .

anul 425/424³, există și alt temei de a bănui o intervenție străină în treburile ei interne. Fac aluzie la informațiile oferite de Aristotel potrivit cărora — gonită de la puterea pe care-o deținea de la întemeierea coloniei⁴ — oligarhia „ctitorilor” ar fi făcut loc unui regim democratic menit să dureze pînă la cucerirea romană. Cu privire la această revoluție politică, filozoful nu ne împărtășește alte știri⁵. Cu toate acestea, dacă ținem seamă de dezvoltarea economică și socială a Histriei în secolul al V-lea; dacă nu uităm nici împrejurarea că unele instituții și magistraturi histriene pomenite în documente începînd din secolul al IV-lea imită fără îndoială modelele ateniene⁶, poate ne va fi îngăduit să presupunem că schimbările politice abia amintite ar putea data din secolul al V-lea și că s-au putut petrece, dacă nu cu sprijinul direct, sub înriurirea demonstrației navale conduse de fiul lui Xantippos⁷.

Oricum ar sta lucrurile în această privință (o dezlegare sigură a problemei nu e de așteptat în starea prezentă a documentării), mi se pare că o influență ateniană ar putea fi căutată și în împrejurarea că — în secolul al III-lea — un important colegiu de magistrați financiari poartă la Histria numele de „cei zece” (οἱ δέκα), ceea ce nu poate însemna decît că numărul membrilor din care era compus fusese fixat așa fel încît să corespundă împărțirilor corpului civic pe care le reprezentau⁸. De aici pînă la ipoteza după care, la fel ca în numeroase alte locuri din lumea greacă⁹, la Histria, în epoca elenistică, masa cetățenilor ar fi fost împărțită în zece triburi teritoriale, distanța era atît de mică încît, într-o notă publicată cu douăzeci de ani în urmă¹⁰, nu m-am sfiit să susțin că, la data decretului care menționează pe „cei zece”, cetatea de pe țărmul lacului Sinoe ar fi avut, alături de tradiționalele triburi gentilice, de origine milesiană¹¹, zece triburi teritoriale create cu prilejul frămîntărilor pomenite de Aristotel¹².

Măcar că verosimilă, ipoteza la care mă refer n-a fost pînă acum confirmată de un document precis. În schimb, mărturiile privitoare la triburile milesiene s-au înmulțit într-atît că, de unde la sfîrșitul secolului trecut nu se cunoștea decît tribul Αἰγικορεῖς¹³, inscripții descoperite în ultimele decenii ne-au adus pe rînd știri despre alte două φυλαί ioniene: Ἀργαδεῖς¹⁴ și Βωρεῖς¹⁵, ba chiar un decret al triburilor reunite

³ Am evocat această posibilitate în StCl, 7, 1965, p. 329—330.

⁴ Pol., V, 6, 1305 b 1 și urm.

⁵ Cf. R. Weil, *Aristote et l'Histoire. Essai sur la Politique*, Paris, 1960, p. 281 și 290.

⁶ Astfel, de bună seamă, instituția așa-numiților ὀφραμιστάι, în legătură cu care vezi ale mele *Contribuții la istoria veche a României*, 2, București, 1967, p. 79—80.

⁷ Acest punct de vedere e expus cu mai multă amploare în *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 58—61.

⁸ Asupra înțelesului acestor corespondențe în opera lui Clisthene, vezi reflexiile lui Gustave Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 258 și urm. și, mai de curînd, P. Lévêque și P. Vidal-Naquet, *Clisthène l'Athénien*, Paris, 1964, *passim*.

⁹ „Au V^{ème} siècle une révolution démocratique se reconalt dans une cité au fait que cette cité se divise en dix tribus” a putut scrie în această privință G. Glotz, *Histoire grecque*, I, p. 463, n. 229.

¹⁰ D. M. Pippidi, SCIV, 6, 1955, p. 892—893.

¹¹ Αἰγικορεῖς, Ἀργαδεῖς, Βωρεῖς, Γελεόντες, Οἰνωπεῖς. “Οπλαθοεῖς.

¹² Mai sus n. 4 și 9.

¹³ AEM, 17, 1894, p. 88, nr. 12.

¹⁴ S. Lambrino, Istros, 1, 1934, p. 118.

¹⁵ D. M. Pippidi, StCl, 9, 1967, p. 155.

în cinstea unui everget ale cărui merite față de ele sînt înșirate cu emfază¹⁶.

Toate aceste texte datează din epoca elenistică sau din cea romană. Dintre ultimele, cel mai vechi e de la începutul secolului I, cel mai nou din secolul al III-lea e.n. În plus, din secolul al II-lea (și, mai precis, din cea de-a doua jumătate a acestui veac) dispunem de un decret în cinstea unei femei din aristocrația locală, preteasa Aba, soția lui Hekataios, în care se citește aluzia interesantă la unele distribuții de bani făcute de această binefăcătoare membrilor triburilor (fără distincție), împărțiți după un sistem zecimal în grupuri de cincizeci: Τοῖς -- ἐν ταῖς φυλαῖς κατὰ πεντεκονταρχίαν διανενημη[έ]νοις¹⁷.



Fig. 1. Histria. Inscripție votivă.

Trebuie cumva să vedem în aceste rînduri dovada existenței la Histria a celor zece triburi teritoriale, sau tot o aluzie la vechile triburi ioniene (sau milesiene) ale căror nume sînt trecute sub tăcere? E greu de spus, cită vreme știrile de care dispunem sînt atît de rare și de puțin explicite. Un motiv mai mult să ne îndreptăm atenția spre documentul anunțat în primele rînduri ale acestei note, care, cum se va vedea îndată, vine să arunce o lumină neașteptată asupra problemei care ne reține atenția (fig. 1).

¹⁶ D. M. Pippidi, Istros, 1, 1934, p. 122 și urm.

¹⁷ Em. Popescu, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 276, r. 30–34.

Muz. Histria, inv. 412. Placă de marmură ușor dreptunghiulară, destul de bine păstrată. Dimensiuni : 33 × 31 × 11 cm. Înălțimea literelor : 2 cm. Pe fața principală, registrul superior are în centru o rozetă și, la extremități, acrotere ; sub el cîmpul scris, ușor adîncit și încadrat într-un chenar, prezintă un text de opt rînduri gravate cu grijă (dimensiuni 24 × 27 cm). *Sigma* și *epsilon*, lunare ; *omega* și *mu*, cursive. Reglaj. După scris, din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

Ἄγαθῆ Τύχη

2 Ἱερωμένων

Διοσκόρων τὸ δ',

4 Ἀρτεμεισεῶνος,

Αὐρ(ήλιος) Ἀσιάρχης Χαρ-

6 μίδου, φυλῆς Ἰω-

μαίων, ἱερατεύσας,

8 ἀνέθηκα Διονύσῳ.

N.C. — În r. 1, folosirea inconsecventă a lui *iota* final, lucru obișnuit în epoca imperială (cf. r. 8) — R. 3 : Διοσκόρων; pentru variantele de grafie Διόσκουροι/Διόσκοροι, cf. Restelli, RFIC, LXXIX, 1951, p. 246—257. — R.4 ; Ἀρτεμεισεῶνος în loc de Ἀρτεμισιῶνος forma obișnuită.

Traducere :

„Noroc bun ! În anul cînd Dioscurii erau preoți eponymi pentru a patra oară, în luna Artemision, Aur(elius) Asiarches, fiul lui Charmides, din tribul romanilor, la ieșirea din preoție, am închinat (această lespede) lui Dionysos”.

Textul e de ajuns de clar pentru a se dispensa de un lung comentariu. Se cuvine totuși relevată fără zăbavă mențiunea eponymiei Dioscurilor, cea dintii eponymie divină cunoscută pînă acum la Histria, chiar dacă de-a lungul istoriei zbuciumate a acestei cetăți nu vor fi lipsit situațiile cînd — în lipsa unui muritor dispus să accepte sacrificiile legate de primirea sacerdoțului lui Apollon¹⁹ — colectivitatea s-a văzut silită să treacă această cinste unei divinități. Dacă, în ansamblul lumii grecești, cazurile de eponymie divină sînt numeroase¹⁹, în Scitia Mică nu se cunoșteau pînă acum decît puține exemple, la Callatis și Tomis, semnalate și explicate de mai multă vreme de Louis Robert și Iorgu Stoian²⁰. Ca să ne mărginim însă la Histria, trebuie observat că în dedicația care ne interesează Dioscurii apar ca eponymi pentru a patra oară, ceea ce poate însemna fie că feciorii lui Zeus se bucurau în cetatea noastră de o mare

¹⁹ Fără îndoială oneros, judecînd după amănuntele oferite în această privință de un document din Dionysopolis, decretul în cinstea lui Acornion fiul lui Dionysios : τοῦ τε ἐπωνύμου τῆς πόλεως Διονύσου οὐκ ἔχοντος ἱερῆ ἀφ' ἑτῶν πληθόνων, παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐπέδωκεν ἑαυτὸν κ[α]ί... ἀναλαβὼν τὸν στέφανον τοῦ Θεοῦ τὰς τε πομπὰς καὶ θυσίας [ἐπέτελεσε αὐτῶς καὶ μεγαλομερῶς καὶ τοῖς πολίταις μ[ετέδωκε κρε]ῶν ἀφθόνως (IGB, I 13, n. 13—19).

²⁰ O listă completă pînă în 1935 a fost întocmită de L. Robert, Istros, 2, 1935—1936 (p. 2—10 ale extrasului), text reluat și amplificat în Hellenica, 2, 1946, p. 51 și urm.

²⁰ Callatis ; L. Robert, *op. cit.*, p. 1—5 (Ἀπόλλων Ἀγρευτής) ; Tomis : I. Stoian, SCIV, 11, 1960, 2, p. 303—320 (Demeter și, probabil, Apollon, fără o ἐπίκλησις anume).

favoare²¹, fie că lista eponymiilor divine trebuie să fi fost în ea deosebit de lungă. Descoperiri epigrafice viitoare ne vor aduce desigur și în această privință deslușirile de care ducem lipsă.

Asupra lunii Artemision, pomenită în r. 4, nu e cazul să zăbovim. Ea figurează din totdeauna în calendarul milesian²² și, la Histria chiar, e atestată cel puțin o dată în chip neîndoios²³. Dimpotrivă, dacă un *cognomen* ca *Ἀσιάρχης* nu ne era pînă astăzi cunoscut, el aparține unei categorii bine reprezentate în alte locuri — ca *Συριάρχης*, de pildă —, ambele întîlnite în unele inscripții din Roma²⁴. Același lucru se poate spune despre numele Charmides, rar folosit în Dobrogea și care e o apariție nouă în onomastica histriană²⁵.

Ajungem astfel la pomenirea, în r. 6, a unei *φυλῆ* *Ῥωμαίων*, cu totul neașteptată în cetatea de pe țărmul lacului Sinoe, dar mai de mult cunoscută la Tomis²⁶ și greșit interpretată ca echivalentul grec al unui *conuentus ciuium Romanorum*²⁷. Problema a fost lămurită în vremea din urmă prin descoperirea la Dionysopolis a unei liste de efebi datînd din epoca imperială, în care înțelesul termenului nu lasă loc nici unei îndoieli și unde o *φυλῆ* *Ῥωμαίων* figurează alături de obișnuitele șase triburi milesiene tradiționale²⁸. În aceste condiții, singura concluzie posibilă e că, în primele veacuri ale erei noastre, în cetățile de pe țărmul de apus al Mării Negre, unde, încurajate de *pax Romana*, valuri succesive de imigranți romani sau romanizați au venit să se adauge locuitorilor din totdeauna ai acestor locuri, dorința de a proclama măreția imperiului a împins autoritățile locale să creeze în chip spontan triburi cu numele poporului suveran, menite să primească în îndurările lor pe membrii tot mai numeroși ai comunităților respective.

O greșeală de care se cade să ne ferim ar fi aceea de a crede că în aceste *φυλαὶ Ῥωμαίων* intrau numai cetățeni romani. Așa va fi fost, cu siguranță, după *Constitutio Antoniniana*, cînd în centrele urbane

²¹ Pentru cultul Dioscurilor la Histria în epoca elenistică, D. M. Pippidi, *StCl*, 4, 1962, p. 110—112.

²² Fr. Bilabel, *op. cit.*, p. 71; E. J. Bickermann, *La cronologia nel mondo antico*, Florența, 1962, p. 14; A. E. Samuel, *Greek and Roman Chronology. Calendar and Years in Classical Antiquity*, München, 1972, p. 117.

²³ *Syll.*³, 708, r. 1—2: *ἱερῶμένου Ἀρισταγόρου τοῦ Ἀπατουρίου τὸ τέταρτον, μηνὸς Ἀρτεμεισιῶνος δεκάτῃ ἰσταμένου, ἐπιμνηστεύοντος κτλ.*

²⁴ ... οὐνομα δ'έν τοκέεσσι φιλοῖς κέκλητ' Ἀσιάρχης, în epigrama funerară publicată de Kaibel, *IG*, XIV, 1 422, r. 6. Tot de un nume sau de o poreclă (în orice caz nu de un *titlu*, cum ne lasă să credem Dittenberger) e vorba în inscripția delfică *Syll.*³, 824 B: *Κλ. Ἀγακλόν, τὸν καὶ Ἀσιάρχην, Χαίρονα, Δελφοὶ Δελφὸν ἐποίησαν*, unde, cum bine s-a observat de curînd, cuvîntul care ne interesează trebuie scris cu majusculă (Chr. Jones, *Plutarch and Rome*, Oxford, 1971, p. 9, n. 33). Pentru *Συριάρχης*, cf. Moretti, *Inscriptiones Graecae Urbis Romae*, 479 și 501, care trimite și la *CIL*, VI, 17 830. Din aceeași categorie, derivată dintr-o demnitate sau funcție (F. Bechtel—A. Fick, *Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung erklärt und systematisch geordnet*, Göttingen, 1894, p. 423), face parte și numele de persoană Ἰερεός, purtat de mai mulți membri ai unei familii sacerdotale din Asia Mică (L. Robert, *Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa*, Paris, 1945, p. 20, n. 5).

²⁵ Într-un album fragmentar, inedit, mi se pare a recunoaște un [Α]σχρίων Χαρ[μίδου] (desigur fără deplină certitudine).

²⁶ *JGR*, I, 648.

²⁷ I. Stoian, *Tomilana*, București, 1962, p. 67—71.

²⁸ M. Mircev, *Izvestija Varna*, 9, 1968, p. 151—162, cu comentariul Emiliei Dorușiu-Boilă, *StCl*, 12, 1970, p. 117—126.

din Pontul Stîng încetează cu desăvîrșire să mai existe *peregrini*²⁹. Dar în secolul al II-lea situația era alta, cum se poate înțelege dintr-un document tomitan pe care mi s-a mai întîmplat să-l citez, epitaful unui Τειμοκράτης Ἀλεξάνδρου, care, după ce arată că de felul lui era din Nicomedia (Νεικομηδεύς), nu uită să-și proclame și condiția de tomitan (ὁ καὶ Τομίτης), arătînd în continuare că, în viață fiind, fusese înscris în tribul romanilor (φυλῆς Ῥωμέων).

Tot atît de greșit ar fi, de altă parte, să credem că înainte de 212 în tribul romanilor n-ar fi fost repartizați decît greci, originari din Tomis sau imigranți. Textul pe care l-am citat precizează că fiul lui Τειμοκράτης (rod, desigur, al unei căsătorii mixte, de vreme ce maică-sa poartă numele de Ὀλπια Κάστα), se numea Οὔλπιος Μαρτύνος (ceea ce ne dă dreptul să credem că primise cetățenia romană) și făcea parte din φυλῆ Ῥωμέων.

În aceste condiții, și pentru a reveni la problema care ne-a reținut atenția din capul locului, avem dreptul să tragem concluzia că în epoca imperială, la fel ca în epocile precedente, singurele triburi atestate la Histria sînt cele șase triburi milesiene, căroră li s-a mai adăugat cu vremea un trib onorific creat cu multă probabilitate în secolul al II-lea al erei noastre. Pînă la dovada contrară, trebuie deci să admitem că — măcar în cele trei orașe pontice al căror nume am avut prilejul să-l citez : Histria Tomis, Dionysopolis — triburile gentilice au ținut loc și de împărțiri administrative, potrivit unei datini atestate în Ionia încă din epoca arhaică³⁰ și independent de chestiunea de a ști dacă în cuprinsul teritoriului orașenesc membrii aceleiași trib erau grupați topografic sau prin legături decurgînd dintr-o rudenie ideală.

Ultimele elemente ale dedicației care se cer relevate sînt pomenirea unui cult al lui Dionysos la Histria în epoca romană și demnitatea de preot al acestei divinități, deținută de Asiarches. În ce privește cultul, se știe că, dacă pentru epocile clasică și elenistică sîntem lipsiți de știri interesînd adorarea zeului viței la Histria, mărturiile de care dispunem pentru epoca romană sînt deopotrivă numeroase și variate. Nu voi reveni astăzi asupra acestui subiect de care m-am ocupat cîndva cu răgaz³¹. Amintesc doar că, mulțumită descoperirii în ultima vreme a unui mare număr de texte epigrafice deosebit de interesante, știm astăzi că în cea mai veche colonie de pe țărmul de apus al Mării Negre Dionysos era adorat în ipostaza de „Aducător-de roadă” (Καρποφόρος). Știm de asemenea că în secolul al II-lea zeul avea în cetate un templu încă nelocalizat și că, în jurul aceleiași date cînd edificiul ne e atestat, o σπείρα Διονυσιαστών și mai multe formații de ὄμφδοί organizau ceremonii și participau la întreceri calificate uneori drept „sfinte”.

Conducătorii acestor asociații făceau parte din familiile cele mai cu vază ale orașului (astfel cea a lui M. Οὔλπιος Ἀρτεμίδωρος, președintele ale gerusiei și „prim pontarh” al comunității moesice)³². Nu-i deci de mirare că Aurelius Asiarches a ținut să perpetueze amintirea unui sacer-

²⁹ Problema a fost îndelung discutată de Alfred Boilă și Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, 14, 1972, p. 179—193 și, mai curînd, de Emilia Doruțiu-Boilă în teza sa inedită, *Populația Dobrogei romane în secolele I — III e.n.*

³⁰ K. Latte, s.v. *Phyle*, RE, 20 (1941), col. 1 031 și urm., în special col. 1 007.

³¹ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 234—266.

³² Asupra carierei și familiei acestui personaj, cf. *Contribuții la istoria veche a României*, p. 386—400.

doțiu cu care avea dreptul să se mîndrească. Ceea ce, în aceeași ordine de idei, mai trebuie amintit, e că la Histria, în vremea Antoninilor, preoții lui Dionysos erau de obicei în număr de patru și că la ieșirea din slujbă obișnuiau să-și sape numele pe lespezi păstrate pînă în zilele noastre ³³. Căde-se, deci, să socotim ca o excepție faptul că Asiarches și-a închinat dedicația singur, fie că trebuie să vedem în aceasta o inițiativă personală ce n-are a fi explicată, fie că e vorba de o părăsire a sistemului colegialității practicate în secolul al II-lea și de o revenire la principiul preoției unice, mai conform cu tradiția greacă.

À PROPOS DES TRIBUS D'ISTROS À L'ÉPOQUE ROMAINE

RÉSUMÉ

On présente, en l'accompagnant d'un commentaire succinct, une dédicace d'Istros datant du III^e siècle de notre ère et mentionnant pour la première fois dans cette ville „une tribu des Romains”.

Une version française de ces pages paraîtra prochainement dans les *Mélanges Claire Préaux* (en cours d'impression).

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Histria. Inscription votive.

³³ Lista lor în *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 238 și urm.